

УДК 811.161.2'371:821.161.2.0(092)Шкл](045)

Інна Коломієць*^{ID}, Валентина Розгон**^{ID}

ЕПІТЕТИ У МОВОТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА (ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ФОРМАТ ВИВЧЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ «ХАРАКТЕРНИК»)

У статті здійснено лексикографічну фіксацію художньо-авторської палітри засобів словесного вираження прикметних рис, ознак, властивостей зовнішньої портретистики людини, оприявлених методом суцільної вибірки із історичного роману В. Шкляра «Характерник». А також зrealізовано семантико-стилістичний підхід до вивчення наявних образних словосполук, з'ясовано лексико-граматичну типологію й художньо-естетичний вияв аналізованих утворень, які відтворюють антропоцентричний вектор художнього мислення автора крізь призму його національно-мовного світосприйняття.

Ключові слова: епітетна естетика, епітетні сполуки, засоби зовнішньої портретистики, лексико-граматичне вираження, лексикографічний реєстр, образна атрибутика, орнаментальність, оцінно-естетичний маркер, художнє означення, художньо-експресивна фігуральність.

Inna Kolomiets, Valentyna Rozghon. Epithets in Vasyl Shklyar's language creation (lexicographic form of study based on the material of the work of fiction «Kharakternyk»)

Lexicographic register of the fiction and author's palette of means of verbal expression of characteristic features, signs, properties of external portraiture of a person, recorded by the method of continuous sampling from V. Shklyar's historical novel «Kharakternyk», was carried out in the article. Moreover, the semantic and stylistic approach to the study of existing figurative idioms was implemented, the lexical and grammatical typology as well as artistic and aesthetic representation of the analyzed forms were clarified, which reproduce the anthropocentric vector of the author's artistic thinking through the point of his national and linguistic worldview.

The thematic group «Human appearance» primarily consists of key lexical nominations of portrait characteristics, such as: eyebrow (eyebrows), upper eyebrow; moustache (moustache); lip (lips), mouth; hair, topknot, chub; palm; nose; leg (legs); eyes. All of them have an unequally productive combination with signifying lexemes, are characterized by moderate or distinctly bright connotative qualities of their semantics and play a peculiar artistic and descriptive, ornamental, evaluative and aesthetic or emotional and expressive role in the text of this novel.

A significant number of epithets belong to the artistic and aesthetic ornamentation and figurative attributes of the concepts moustache, eyes, and are united around a striking similarity, figural juxtaposition according to lexical and thematic relations – shape, size, color, tactile feelings, emotional sphere, etc. This can be seen in detail in the presentation of the material of our lexicographic attempt to describe epithet compounds.

The list of artistically disparate epithets attests to the use of a common language set of permanent, traditional lexical signs, their identification of the usual figurative characteristics of a person's appearance, and thus – a reflection of the features of the psychotype and behavior of the depicted characters – as well as the construction of updated, expanded qualitative originality of the author's aesthetics of world perception and communicative practice, from the more familiar ones to individually actualized, precise, apt and distinctly unexpected epithets in terms of structure and artistic and aesthetic endowment.

Keywords: epithet aesthetics, epithet compounds, means of external portraiture, lexical and grammatical expression, lexicographic register, figurative attributes, ornamentation, evaluative and aesthetic marker, artistic definition, artistic and expressive figuration.

* **Інна Коломієць**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: innaosvita5@ukr.net.

** **Валентина Розгон**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: rozgonval@ukr.net.

Постановка проблеми. Із метою самовираження у відкритому полікультурному, динамічно змінному та змістовно насиченому інформаційному просторі сучасний мовець свідомо прагне досягнення неабиякої ефективності, точності й виразності думки у власному пізнавально-мисленнєвому досвіді комуніканта. Мовній практиці влучно, емоційно вдало вербалізувати суб'єктивне сприйняття реалій довкілля, майстерно відтворювати, виправдано і переконливо надавати словесну оцінку певному предмету, явищу, особі, безумовно, сприятимуть ілюстративні матеріали доречного, витонченого поєднання логічних аналітичних означень із традиційними й новаторськими епітетними конструкціями майстрів слова як сучасності, так і класиків художнього жанру прози, поезії, ораторського мистецтва публічного мовлення тощо. Цілком очевидним і співмірним із нашими міркуваннями постає загальновизнане судження про те, що «... красномовство передбачає вибір найкращих художніх засобів, досконале володіння мистецтвом словесного живописання, змістовного і грамотного висловлювання думок, почуттів» [Словник 2011, с. 3], адже «... ці якості важливі для самореалізації, самоутвердження, досягнення життєвих і фахових висот» [Там само] кожної особистості.

Інтенція вивчення в сучасному українському мовознавстві неординарної природи, естетичної цінності, виражального багатства й лексикографічного корпусу ознакових лексем – епітетів відстежується у різноаспектних напрямках їх дослідження та хронологічних виявах функційності. Від еволюції фольклорних традицій образного ужитку, семантичних зрушень поетичного слова, асоціативно-сміслових перетворень у внутрішній формі тропу, перехрещень із полями інших тропів – до оприявлення індивідуально-авторського масиву різностильової палітри їх текстотворення та художньо-словесного моделювання ними картини світу.

Це праці зі сфери лінгвопоетики, лінгвокультурології, етно- та психолінгвістики, письменницького словникарства, скоординовані у площині кодифікації виразових можливостей епітетів як поліфункціональних одиниць, прикрашальних засобів описовості, маркерів емотивності, суб'єктивної оцінності й авторської модальності, носіїв національно-культурної інформації, що поєднують у собі мовний образно-естетичний чи предметно-поняттєвий зміст, авторами яких є І. М. Бабій, Т. М. Берест, Т. П. Беценко, М. Ф. Братусь, О. С. Волковинський, І. С. Грицютенко, Г. А. Губарева, С. В. Деравчук, С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз, В. В. Красавін, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнко, Т. М. Онопрієнко, Л. О. Пустовіт, Л. П. Рожило, Т. В. Рудюк, О. М. Рудь, Л. Г. Савченко, О. М. Сидоренко, Н. Г. Сидяченко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Л. О. Супрун, Л. І. Шустова та ін. У колі наукових зацікавлень вищеназаних дослідників виступає лінгвістична сутність епітета, специфіка семантичної структури, лексико-граматичної сполучуваності та виражально-стилістичного ресурсу як вагомого складника індивідуально-авторського стилю конкретного письменника, певного історико-літературного періоду, напряму чи жанрового різновиду художнього мовлення.

Систематизація і лексикографічне впорядкування таких мовних засобів на сучасному тлі послугування ними за певної комунікативної ситуації для уточнення, виділення відмітної узвичаєної чи особливої, оригінальної, унікальної ознаки має вагоме значення. Студіювання художньої лексикографії зокрема, дозволить розширити виразові якості мови, відстежити її образотворчі можливості, визначити характерну тяглість упродовж певного періоду генези та з'ясувати ті вирішальні позамовні важелі, що упосліджують виникнення нових,

почасти незвичних стосовно ситуативного вжитку означальних слів, продиктованих естетичним смаком мовця, епохи тощо. Окрім того, «... за епітетами можна простежити розвиток образного мислення, зміну естетичних оцінок, вплив ліричних та епічних джерел на художні тексти тощо» [Бибик, Єрмоленко, Пустовіт 1998, с. 4].

Максимальної фіксації та системного висвітлення зазнають епітетні номінації конкретних реалій навколишньої дійсності, осіб чи абстрактних понять у лексикографічних працях сучасних учених-лінгвістів, на кшталт: «Словник епітетів» (1998) С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт [Бибик, Єрмоленко, Пустовіт 1998], «Новий словник епітетів української мови» (2012) С. П. Бибик, В. І. Єрмоленко, С. Я. Єрмоленко [Новий 2012].

На особливу увагу заслуговує монографічне дослідження Л. О. Пустовіт «Словник української поезії другої половини ХХ ст.» (2009), в якому мовознавчиня крізь функційно-стилістичний аналіз вичерпно представила лексикографічну вибірку та опис тематичних слів-поетизмів конкретного хронологічного періоду художньо-літературної творчості [Пустовіт 2009].

Підсумовуючи вивчення епітета як описово-зображального й експресивно-оцінного засобу мовного портретування людини, Г. В. Дядченко у своїх напрацюваннях дійшла висновку, що «... у мові української поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. епітет є продуктивним засобом лінгвоопису людини. Як компонент образо- й текстотворення, художні означення поєднують точність зображення людини з авторськими оцінними судженнями, засвідчують відкритість і кількісну наповненість рядів означень, уживаних у функції зовнішньопортретних і психоемоційних характеристик» [Дядченко 2013, с. 113].

У контексті лінгвостилістичних розвідок дослідниця мови художніх творів В. В. Розгон інтерпретувала функційні властивості прикметників-компаративем як виразового засобу створення центрального художнього образу жінки в історичній прозі П. Загребельного. Зокрема, зацентрувала на широких виражальних можливостях різних структурно-семантичних типів складних прикметників у відтворенні найхарактерніших зовнішніх і внутрішніх ознак ліричної героїні твору, відображенні її певного психологічного стану, породженні різних емоцій і почуттів; з'ясувала структурно-семантичні особливості індивідуально-авторських новотворів, які письменник майстерно вводить у контекст, щоб презентувати читачеві оригінальні риси харизматичного образу Роксолани, висловити суб'єктивне ставлення до головної героїні [Розгон 2022].

Відтак, у своєму дослідженні ми цілком поділяємо думку мовознавців про широке розуміння епітета, в силу чого інтерпретуємо це поняття як «... будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Друге, вужче розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуальним змістовним наповненням. Межа між цими двома епітетами-означеннями досить умовна: нерідко звичайне, широковживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ» [Бибик, Єрмоленко, Пустовіт 1998, с. 3].

Мета дослідження. Виходячи із цих міркувань, представимо лексикографічний реєстр художньо-авторської палітри засобів словесного вираження прикметних рис, ознак, властивостей як образних атрибутів

зовнішньої портретистики людини, фіксованих методом суцільної вибірки із історичного роману В. Шкляра «Характерник». А також здійсимо семантико-стилістичний підхід до вивчення наявних образних словосполук, з'ясовуючи лексико-граматичну типологію й художньо-естетичний вияв аналізованих утворень, які відображають антропоцентричний вектор художнього мовомислення автора крізь призму його світобачення.

Виклад основного матеріалу. Основу тематичної групи «Зовнішність людини» складають ключові лексичні номінації портретної характеристики, насамперед такі як: **брова (брови), надбрів'я; вуса (вуси); губа (губи), вуста; волосся, оселедець, чуб; долоня; ніс; нога (ноги); очі.**

Усі вони мають неоднаково продуктивну поєднуваність із означальними лексемами, характеризуються помірними чи виразно яскравими конотативними якостями своєї семантики та відіграють своєрідну художньо-описову, орнаментальну, оцінно-естетичну чи емоційно-експресивну роль словесного живописання у тексті досліджуваного літературного твору автора. Що детально простежується у подальшому викладі матеріалу нашої лексикографічної розвідки, присвяченої епітетним одиницям.

Першим репрезентантом художнього корпусу позначень й оцінювання поля зовнішності людини виступатимуть образні сполучення із ключовою назвою **брів.**

БРОВА (брови) – 'дугаста смужка волосся над очною ямкою' (СУМ)

Зламана; здивовані, колючі

Підведені сажею

Переважна кількість фіксованих художніх означень уживана відносно названого номена-атрибута саме чоловічої зовнішності і засвідчує дієприкметниковий тип граматичного вираження та метафоричну проекцію образно-естетичного перетворення слова за ознакою схожості формою, кольором, тактильно-емотивними відчуттями тощо. Сказане підтвердимо наступними прикладами із уживаними одоративними, кольористичними та емотивними різновидами епітетів: *Кирик почекав, поки Сірко скаже, чого йому жаль, але кошовий примовк і моргнув сам до себе зламанною бровою* (Шкляр, с. 279); *Сірко звіддала помацав його колючими бровами й спитав...* (Шкляр, с. 183); *Вирізнялися в цьому юрмищі строкато вбрані лиходільниці, густо намащені рум'янами та білилами, з підведеними сажею бровами і віями* (Шкляр, с. 270); *Один із козаків, високо звівши здивовані брови, спитав... – Чи це не ви будете ті московські посли, що їдуть на Січ?* (Шкляр, с. 71).

НАДБРІВ'Я – 'як частина лоба над бровами' (СУМ)

Одиничною прикметниковою лексемою *бриласті* вирізняється наступний репрезентант портретного змалювання образу людини, як от: *Камінь упав Асанові на голову, той, хитнувшись, закотив очі під бриласті надбрів'я, розм'як...* (Шкляр, с. 140). У такий спосіб, розширюючи художнє уявлення читача про відмітну рису зовнішності за очевидною метафоричною ознакою перенесення на основі подібності у вигляді рельєфної нерівності.

ВУСА (вуси) – 'волосся, яке росте над верхньою губою в чоловіків' (СУМ)

Витіпані, загострені, козацькі, конопляні, крильчаті, мальовані, розпушені / не розпушені, ріденькі, сиві, тонкі, ховрашині, чорні

Витіпані на вітрах; гострокрилі, як ластівка; хвацько підкручені вгору; схожі на ластів'ячі крила

Лексикографічний реєстр поетичних синтагм із невід'ємним атрибутом переважно козацької зовнішності – **вуса** – окреслено значною кількістю художніх

означень одно-, полікомпонетного складу чи розгорнутої образно-зіставної структури прикметникової та дієприкметникової граматичної приналежності. Зображення зовнішнього вигляду людини через таку портретну одиницю моделюють переважно якісно-оцінні характеристики за різними показними параметрами – форми, розміру як ідентифікаторів зовнішньої охайності, предметної чепурної привабливості тощо: *Сірко навіть у темряві бачив його загострені вуса, схожі на ластів'ячі крила, й короткий оселедець, що спадав пластунові за вухо* (Шкляр, с. 277); *Був він зовсім молодий, мав тонкі, не розпушені вуса, схожі на ластів'ячі крила* (Шкляр, с. 7); *Зодягни на дівчину троє шаровар, він все одно побачить, що там під ними, – Кирикові гострокрилі, як ластівка, вуса зламалися в усмішку* (Шкляр, с. 142); – *Навіщо вам кошовий? – гостро дихнув на нього дьогтем той-таки усміхнений козак із молодими очима й тонкими, крильчатими вусами* (Шкляр, с. 7); або ж зовнішньої неприналежності: *Бусурмен повернув до нього лице з ріденькими ховрашиними вусами й слухняно підійшов до Кирика* (Шкляр, с. 135). Художньо-авторське тло порівняльної описовості цієї деталі чоловічої портретистики об'єктивовано вирізняється помітною асоціативною подібністю із обрисами довгих і тонких ластів'ячих крил.

До того ж аналізовані словосполучення часто пов'язані із колористикою, відтінками прямої (*сиві, чорні*) чи похідної (*конопляні*) означальності: *Апчи! – це раз чхнув старий Перепічка, аж його сиві вуса пішли врозліт* (Характерник, с. 28); *І пригладив розпушені конопляні вуса* (Шкляр, с. 12); *Бузько з повагою дивився на значних військових товаришів, особливо на бувалих у бувальцях дідів-райців з витіпаними на вітрах конопляними вусами* (Шкляр, с. 178); *Діди-райці Черкас, Кваша, Гнилиця, Покришка, Щобтискис, Перепічка, Лисокобилка схвально тріпнули витіпаними конопляними вусами* (Шкляр, с. 179); *Симеон звів заплакані очі й побачив могутнього молодця, зовсім не схожого на тутешніх прочан – кармазиновий каптан, сап'янові чоботи, чорні вуса, хвацько підкручені вгору* (Шкляр, с. 45). А також співвідносяться із влучною естетикою постійних, сталих епітетів: *Кирика не цікавили ні ті одноманітні вертепи з мальованими вусами та робленими з клоччя бородами...* (Шкляр, с. 53); точною знаковою орнаментальністю етнічної спільноти за соціальною віднесеністю: *Це буде перший московський цар, котрий носитиме не бороду, а козацькі вуса, він любитиме запорожців, як рідних дітей...* (Шкляр, с. 123).

ГУБА (губи) – 'кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють краї рота у людей і тварин; рожеві, червонуваті краї цих складок, що є зовнішньою частиною слизової оболонки ротової порожнини' (СУМ)

Мокрі, рожеві

Через цю номінацію із переліку портретних деталей у наведеному контексті ознаковими лексемами вимальовується характерна чуттєвість та авторська естетика художньо-образної живописності персонажа: *Князь їх слухав дуже уважно, зав'язавши на бантик мокрі рожеві губи* (Шкляр, с. 213).

ВУСТА – 'губи, рот, як орган мови; піднесено-традиційна і поетична назва губ' (СУМ)

Міцно стулені, припухлі

З перших вуст

Означальним до лексеми-поняття **вуста** виступає ряд епітетів переважно дієприкметникової форми вираження, що в образній уяві мовця асоціюються насамперед із прикметою жіночої краси й привабливості: *Кирик повернув Христюсю обличчям до себе й припав губами до її вже припухлих вуст* (Шкляр, с. 143); чи інакше – у складі поетичних сполучень дієприкметниковий епітет

вбачається як портретно-образна деталь віддзеркалення внутрішньо напруженого стану персонажа; прислівникова компонента – інтенсифікатор чуттєвого сприйняття навколишньої дійсності, і в цілому виступають засобом відтінення психотипних характеристик людини, захопленої чимось, переповної певними почуттями. До прикладу: *Навіть під печаттю зажури й сум'яття, як ось тепер, у його міцно стулених вустах, у відкритому чистому погляді вгадувалася одержимість* (Шкляр, с. 226). Іноді означення виявляється у структурі неподільної єдності – образної словосполуки фразеологізованого типу зі значенням 'безпосередньо, від учасників чи очевидців', як от: *Тоді Криволап і Люшня запитали в запорожців, чи напишуть вони листа Самойловичу, адже годиться, щоб гетьман почув їхню думку з перших вуст* (Шкляр, с. 82).

ВОЛОССЯ – 'сукупність волосин, що ростуть на шкірі людини (переважно про ріст на голові)' (СУМ)

Довге

Усталена ознака наявності значної довжини дівочих кіс констатує художній вимір невід'ємної атрибутики української жіночої вроди: *Але ж і сам Кирик, їдучи на Жаб'ячий острів, не знав, що химородник Кміта знічев'я навчить Христуся вояцьких хитроців, зробить із неї козака, а Христуся не лише зодягне шаровари і шлик, а й постриже-поголить своє довге волосся...* (Шкляр, с. 213).

ОСЕЛЕДЕЦЬ – 'старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (перев. у козаків)' (СУМ)

Білий, в'юнкий, короткий, оселедець-вихор

Занотовані приклади наступних художніх ілюстративів засвідчують також урізноманітнену модель лексико-граматичного ланцюжка епітетних сполучень, характерних виключно для зовнішнього портретування чоловічої статі – традиційної зачіски козацької чуприни. Це як означення-прикладка, що відбиває національно-колеритні особливості мовної портретистики українця, – **оселедець-вихор** (у разі художнього перевтілення жіночого образу в чоловічий) поряд із узвичаєним прикметниковим виявом уподібнення волосся за формою чи вирізненням колористичною ознакою, мірою довжини: *... а Христуся не лише зодягне шаровари і шлик, а й постриже-поголить своє довге волосся, лишивши на голові в'юнкий оселедець-вихор* (Шкляр, с. 199); *Його вуса й оселедець теж були білі, у вусі поблискувала сережка* (Шкляр, с. 55); *Сірко навіть у темряві бачив його загострені вуса, схожі на ластів'ячі крила, й короткий оселедець, що спадав пластунові за вухо* (Шкляр, с. 277).

ЧУБ – 'волосся на голові у людини(перев. у чоловіка)' (СУМ)

Козацький, короткий

Наступна, семантично близька до попередньої, синонімічна лексема **чуб** уживана із нейтральними постійними означеннями-конкретизаторами, на кшталт окреслення зовнішньо описової риси та типової соціальної віднесеності: *– Хто такі і по що йдете? – спитав середульший вершник, котрий відкинув на плечі клобук, і тепер мандрівці побачили, що в нього на в'язах є голова, вона поголена, а з тім'я набік звисає короткий козацький чуб* (Шкляр, с. 7).

ДОЛОНЯ – 'внутрішній бік кисті руки' (СУМ)

Мозоляста, тверда (як підошва)

Зрідка означально маркована лексема **долоня** фіксується водночас із кількома епітетними сполуками загальномовного зразка, супутно ускладнюючись порівняльною конструкцією фігуральності, що експресивно асоціюють здатність людини бути працелюбною, зосібна виконуючи оцінно-характеристичну функцію – зображення персонажа як дбалого господаря: *Козак*

з цікавістю дивився на його *мозолясту, тверду, як підошва, долоню* (Шкляр, с. 264).

НІС – 'орган нюху у вигляді виступу над ротом з дихальними шляхами на обличчі людини' (СУМ)

Цікавий

Одиничним епітетним маркером значиться й лексема **ніс** у складі авторської модифікації фразеологічної одиниці «**сунути носа**» у значенні 'втручатися в чужі справи': *Усі дослухалися до їхньої розмови, навіть шинкарка коза-дерева досі не запитала у них, що подати до столу, а шинкаря у чорному лапсердаку з білою манишкою, щоб не прогавити й слова, виліз на шинкаря, як сорока-ворона на припічок, і витяг свого цікавого носа на пів аршина* (Шкляр, с. 85). Розширення узвичаєного складу усталеного звороту введенням додаткових елементів («свій, цікавий», «на пів аршина») й заміна одного з дієслівних компонентів («*витяг*» замість «*сунути*») у стилістично зниженому обрамленні зберігають семантичну співвіднесеність із вихідним номінативним джерелом. І зі свого боку, образно підсилюють негативно-оціннісну рису людської вдачі, наділяють художній образ експресивними якостями влізливої, надоїдливої, набридливої особи.

НОГА (ноги) – 'одна з двох нижніх кінцівок людини' (СУМ)

Жіноча, людська; босі, кістляві, худі

На означення поняття **нога** реєструємо виразово уточнювальну якість присвійного прикметника *жіноча* як додатковий, «відсвіжений» компонент її виокремлення в контексті авторсько-трансформованого вживання фразеологічної сполуки «**не ступала нога**» із незмінним усталеним значенням заперечення – 'нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь': *Кирик після того, як відбив Христуся у бусурменів, таки завіз її до старого вчителя, хоча знав, що на Жаб'ячий острів, як і на Січ, ще не ступала жіноча нога* (Шкляр, с. 193). Усіченням компонентного вияву (редукцією частки *не*) та лексичним доповненням (прикметною ознакою присвійності – *людська*) характеризується видозмінений образний зворот мови у наступному художньому вжитку: *Обкурили військову канцелярію, пушкарню, всі курені та будівлі, де ступала людська нога* (Шкляр, с. 11). І таким чином конотує полярне до його загальноприйнятого значення локальності – «скрізь, усюди».

Наступне логічне, конкретно-предметне означення до слова **ноги** образно маркує зовнішність бувалого козака, моделюючи звичною об'єктивно інформативною характеристикою лексеми «*босі*» авторське вираження стриманої шанобливості й вияву чуйного ставлення, почуття глибокого співпереживання до стражденного героя через життєві труднощі та поневіряння, які випали на його долю: «– *То просто жарти. – Кирик дивився на босі ноги кошового і думав, що в тих ногах заховано безліч доріг*» (Шкляр, с. 172). Наступними прикметниковими словами узвичаєного вжитку стосовно згадуваної частини людського тіла передається описове визначення з повсякденного життя і в такий спосіб транслюється ознака виснаженості сил у змальованих художніх персонажів: «*Погляньте на цих придурків*», – *показав кривий Прокл на бурлаків, поправляючи між худими ногами зморшкувату кишку, яку прищипнув, сідаючи на теплий камінь* (Шкляр, с. 11); *Сліпий Ілля боязко підвівся, затуляючи долонею дармовиса, що теліпався між його кістлявими ногами...* (Шкляр, с. 41).

ОЧІ – 'орган зору у людини' (СУМ)

В бурштинову крапочку, в золоту крапочку, великі, вузенькі, заплакані, зволожені, здивовані, карі, колючі, лагідні (як в оленя), молоді, монгольські,

оленячі, перелякані, сіро-зелені, сірі з прозеленню, темні, тверді, оленячі, очі-таляри, темні, ясні

Бачити на власні очі

У мовній канві аналізованого літературного твору кількісно жваво та семантично добірно представлена традиційна для українського етнічного світобачення колористична гама прикметникових означень стосовно поняття **очі**.

До прикладу основний масив ілюстративного матеріалу традиційних, більш звичних і часто повторюваних епітетів-кольороназв, через які відбивається національно-мовна особливість бачення картинної вроди: *Усмішка зійшла галдовникові з лиця, його очі знов стали **карими**, і він промовив засмучено...* (Шкляр, с. 7); *Його **ясні карі очі** всміхалися, але від тієї усмішки холонуло в грудях* (Шкляр, с. 7); *Хоча, коли вони були вдвох далеко від людей, її **сірі з прозеленню очі** ставали великими і загорялися такою цікавістю, що в них лячно було дивитися* (Шкляр, с. 52); *Її **сіро-зелені очі** ожили, стали такими **великими**, що можна було втратити серце* (Шкляр, с. 52); а також епітетів із письменницьким наміром вербального доповнення уявно-образної реальності означальною схожістю очей за формою, розміром (круглі, великі, вузьенькі й подібне): *«А хіба ми не птахи небесні?» – сказав кривий Прокл, подивився на Сьомку, і раптом його **вузьенькі монгольські очі** зробилися зовсім косими. Кривий тричі перехрестився* (Шкляр, с. 77); *Пелех переводив свої **тверді очі-таляри** то на Івана Міюського, то на молодика, котрий уже розстебнув свого зеленого лисячого каптана, під яким була вишнева черкеска* (Шкляр, с. 15). Іншими якісними рядами асоціативно-образних характеристик збагачується та увиразнюється художня естетизація очей, як у разі представлення індивідуально-авторських мовних уподобань та змістових наповнень описових зворотів: *Олексій Михайлович звів **темні оленячі очі** на вістуна, але перед ним уже нікого не було* (Шкляр, с. 244); *Кирика здивували його **лагідні, як в оленя, очі**, що свідчили про тиху незлобливу вдачу* (Шкляр, с. 244); *Коли писар дочитав листа, Сірко прокинувся. Розплющив **колючі, в золоту крапочку очі** й подивився на Яковину* (Шкляр, с. 17); *Кошовий чомусь подивився на гетьманського посланця Зуба, і його **колючі очі в буришинову крапочку** взялися лихим блиском – там затріпотіли крильцями золоті мушки* (Шкляр, с. 77).

Лексеми-означення дієприкметникового типу актуалізують почуттєву сферу людської діяльності, а саме відбивають різноманітний внутрішньо емоційний стан персонажів, переважно маркований відчуттями схвильованості, перестороги, психічної напруженості: *Симеон звів **заплакані очі** й побачив могутнього молодця, зовсім не схожого на тутешніх...* (Шкляр, с. 45); *Престол отець Петро облаштував на старій мальованій скрині, де перед тим сповідав Христусю, а тепер вони стояли тут удвох із Кириком, тримаючи в руках запалені свічі, – обоє такі просвітлені, що навіть зачерствілий Кміта не міг відірвати від молодят **зволожених очей**...* (Шкляр, с. 202); *З-під бриластих надбрів'їв на Кирика зирили більш **здивовані, ніж перелякані очі**, бо здоровило бачив перед собою татарина, який і спитав по-татарському: «Хто ти такий?»* (Шкляр, с. 138).

У мовній тканині аналізованого художнього джерела згадується також традиційна антропоцентрична характеристика, закріплена за віковою прикметою людини, яку безпосередньо відбиває портретна деталь – **очі**, вирізняючи оцінним конкретизатором *молоді* позитивно зображуваного персонажа з-поміж інших: – *Навіщо вам кошовий? – гостро дихнув на нього дьогтем той-таки усміхнений козак із **молодими очима** й тонкими, крильчатими вусами* (Шкляр, с. 7).

Усталена конструкція із прикметним відношенням присвійності «**бачити на власні очі**» характеризується помірною образністю з підкресленим значенням візуалізації – 'самому спостерігати кого-, що-, небудь, бути очевидцем чогось', як от: *Я це бачив на власні очі* (Шкляр, с. 17); *Як в'язали гетьмана в його покоях у Батурині, челядник Панько Лучка бачив на власні очі, хоч і сам уже лежав зі скрученими на попереку руками лицем до підлоги* (Шкляр, с. 85).

Висновки. Лексикографічна реєстр описуваних мовно-виразових явищ дозволяє дійти певних висновків. Насамперед виділити у досліджуваному творі В. Шкляра вербалізатори зовнішньої портретистики людини з нечисленними, одиничними прикметниками чи кількісно, граматично й семантично розгалуженими ланцюгами епітетних сполук.

З-поміж інших маркерів портретної зовнішності людини значний масив епітетів припадає на художньо-естетичну орнаментальність й образно-оцінну атрибутику слів-понять **вуса, очі** та об'єднується навколо прикметної схожості, фігурального зіставлення за лексико-тематичними відношеннями – форми, величини, кольору, тактильних відчуттів, почуттєво-емотивної сфери тощо.

Відзначимо й наступне: у мовній тканині літературного джерела переважають прикметникові лексеми-означення; автор продуктивно послуговується одиничними дієприкметниками та поширеними зворотами описовості, почасти образно-порівняльної конфігурації; інколи фіксуємо означальні фразеологізми усталеного чи модифікованого типу й зрідка фігурують прикметники-прикладки.

Перелік художньо різнорідних епітетів, уживаних в аналізованому романі відносно поняттєвої сфери людської зовнішності, засвідчує використання загальномовного ряду постійних, традиційних національно-маркованих художніх означень. А також помітною є своєрідність епітетної естетики змалювання персонажів із урахуванням авторського мовомислення, виникнення на цій основі асоціативно-змістових паралелей із реаліями довкілля. Цілком очевидним виступає виокремлення узвичаєних образних характеристик та конструювання оновлених, розширених авторською мовленнєвою практикою ознакових переосмислень від більш звичних до індивідуально актуалізованих і якісно несподіваних епітетних сполук – із помірною прозовою яскравістю чи незвично унаочненою порівняльною фігуральністю, влучністю, точністю і виразністю.

Перспективу наступних етапів дослідження вбачаємо в розгортанні дослідницького інтересу до епітетів у творчому арсеналі сучасного прозаїка В. Шкляра. А саме, в їх ширшому лексикографічному представленні, функційно-стилістичній інтерпретації та наступному тематичному розгалуженні таких засобів вербалізації антропоцентричної сфери – як оцінно-естетичних маркерів людської зовнішності, внутрішніх почуттів, особливостей психотипу, вдачі, рис характеру змалюваних художником слова образів-персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

- Биби́к, С. П., Єрмоленко, С. Я., Пустовіт, Л. О. (1998). *Словник епітетів української мови*. Пустовіт Л. О. (за ред.). Київ, 431 с.
- Волковинський, О. (2011). *Поетика епітета : монографія*. Кам'янець-Подільський, 350 с.
- Ганич, Д. І. і Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ, 360 с.
- Дядченко, Г. В. (2013). Епітет у структурі мовного портрета людини (на матеріалі поетичної мовотворчості кінця ХХ – початку ХХІ століття). [В:] *Українська мова*, № 4, с. 103–113.
- Єрмоленко, С. Я. (1999). *Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови)*. Київ, 431 с.
- Мацько, Л. І., Сидоренко, О. М., Мацько, О. М. (2003). *Стилістика української мови :*

підручник. Мацько Л. І. (за ред.). Київ, 462 с.

Мойсієнко, А. (2008). *Мова як світ світів. Поетика текстових структур*. Умань, 280 с.
Новий словник епітетів української мови (2012). Єрмоленко, С. Я., Єрмоленко, В. І., Бирик, С. П. (уклад.). Єрмоленко С. Я. (за ред.). Київ, 488 с.

Пустовіт, Л. (2009). *Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект : монографія*. Матюша В. І., Матюша П. А., Михно І. Л. (упоряд.). Київ, 243 с.

Розгон, В. В. (2022). Складні прикметники як засіб створення художнього образу (на матеріалі роману П. Загребельного «Роксолана»). [В:] *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, вип. 24, с. 78–83.

Рудь, О. М. (2001). *Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників : словник*. Суми, 270 с.

Рудь, О. М. (2020). *Складні прикметники поетичної мови ХХ століття : монографія*. Суми, 248 с.

Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава, 844 с.

Словник тропів і стилістичних фігур (2011). Святовець, В. Ф. (автор-укладач). Київ, 176 с.

Ставицька, Л. О. (2000). *Естетика слова в художній літературі: 20–30 рр. ХХ ст.* Київ, 156 с.

Тележкіна, О. О. (2020). *Звук-слово-текст: мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття : монографія*. Харків, 368 с.

ДЖЕРЕЛО

СУМ – Словник української мови. URL: <https://slovnkyk.ua/> (дата запиту 03.05.2024)

Шкляр – Шкляр, В. (2019). *Характерник : роман*. Харків, 304 с.

REFERENCES

Bybyk, S. P., Yermolenko, S. Ya., Pustovit, L. O. (1998). *Slovnkyk epitetiv ukrainskoi movy*. L. O. Pustovit (za red.). Kyiv, 431 s. [in Ukrainian].

Volkovynskyi, O. (2011). *Poetyka epiteta: monohrafiia*. Kam'ianets-Podilskyi, 350 s. [in Ukrainian].

Hanych, D. I., Oliinyk, I. S. (1985). *Slovnkyk linhvistychnykh terminiv*. Kyiv, 360 s. [in Ukrainian].

Diadchenko, H. V. (2013). *Epitet u strukturi movnoho portreta liudyny (na materialii poetychnoi movotvorchosti kintsia XX – pochatku XXI stolittia)* [An epithet in the structure of a linguistic portrait of a person (on the material of poetic language of the late 20th – early 21st centuries)]. [V:] *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 4, s. 103–113 [in Ukrainian].

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (Stylistyka ta kultura movy)*. Kyiv, 431 s. [in Ukrainian].

Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy: pidruchnyk*. L. I. Matsko (za red.). Kyiv, 462 s. [in Ukrainian].

Moisiienko, A. (2008). *Mova yak svit svitiv. Poetyka tekstovykh struktur*. Uman, 280 s. [in Ukrainian].

Novyi slovnkyk epitetiv ukrainskoi movy (2012). Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I., Bybyk, S. P. (uklad.). S. Ya. Yermolenko (za red.). Kyiv, 488 s. [in Ukrainian].

Pustovit, L. (2009). *Slovnkyk ukrainskoi poezii druhoi polovyny XX stolittia: semantyko-funktsionalnyi aspekt: monohrafiia*. V. I. Matiusha, P. A. Matiusha, I. L. Mykhno (uporiad.). Kyiv, 243 s. [in Ukrainian].

Rozghon, V. V. (2022). *Skladni prykmetnyky yak zasib stvorennia khudozhnogo obrazu (na materialii romanu P. Zahrebelnoho «Roksolana»)* [Complex adjectives as a means of creating an artistic image (based on P. Zagrebelny's novel «Roksolana»)]. [V:] *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva – Actual problems of philology and translation studie*. Khmelnytskyi, vyp. 24, s. 78–83 [in Ukrainian].

Rud, O. M. (2001). *Poetychne slovovzhyvannia skladnykh prykmetnykiv ta diieprykmetnykiv: slovnkyk*. Sumy, 270 s. [in Ukrainian].

Rud, O. M. (2020). *Skladni prykmetnyky poetychnoi movy XX stolittia monohrafiia*. Sumy, 248 s. [in Ukrainian].

Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia*. Poltava, 844 s. [in Ukrainian].

Slovnkyk tropiv i stylistychnykh fihur (2011). V. F. Sviatovets (avtor-ukladach). Kyiv, 176 s. [in Ukrainian].

Stavytska, L. O. (2000). *Estetyka slova v khudozhnii literaturi: 20–30 rr. XX st.* Kyiv, 156 s. [in Ukrainian].

Tieliezhkina, O. O. (2020). *Zvuk-slovo-tekst: mova ukrainskoi poezii II polovyny XX – pochatku*

XXI stolittia: monohrafiia. Kharkiv: 368 s. [in Ukrainian].

DZhereLO

Slovyk ukrainskoi movy. URL: <https://slovyk.ua/> (data zapytu 03.05.2024) [in Ukrainian].

Shkliar, V. (2019). Kharakternyk : roman. Kharkiv, 304 s. [in Ukrainian].

Подано до редакції 02.05.2-24 року

Прийнято до друку 15.05.2024 року